

DE ØKONOMISKE VILKAAR FOR LANDBRUG AF FORSKELLIG STØRRELSE UNDER OG EFTER VERDENSKRIGEN.

Foredrag i Nationaløkonomisk Forening den 26. Februar 1924.

Af O. H. Larsen.

De to Faktorer, som til enhver Tid betinger Landbrugets Driftsresultat, er paa den ene Side Produktionsvilkaarene og paa den anden Side de Priser, hvortil de fremstillede Produkter kan afsættes.

Produktionsvilkaarene bestemmes dels af de naturlige Produktionsforhold (Jordbund og Klima) og dels af Adgangen til Kapital (Kredit) og Arbejdskraft samt til de Raa- og Hjælpestoffer, som er nødvendige for Driftens Gennemførelse. Medens Jordbundsforholdene for de enkelte Bedrifter er nogenlunde konstante og Klimaforholdene ligeledes, naar man regner med en længere Aarrække, saa er alle de øvrige Produktionsfaktorer Genstand for periodiske Svingninger, som i høj Grad kan komme til at influere paa Landbrugets Produktion.

Dette er netop, hvad vi har været Vidne til i de sidste ti Aar, ikke alene for Produktionens Vedkommende, men ogsaa hvad angaar Afsætningsvilkaarene og de deraf betingede Produktpriser. Naar jeg derfor i Aften efter Anmodning skal have den Ære at indlede en Forhandling om Landbrugets økonomiske Vilkaar under og efter Verdenskrigen, med særligt Henblik paa Forholdet mellem store og smaa Brug, saa vil det være nødvendigt som Indledning i korte Træk at gøre Rede for de Forskydninger i Landbrugets Produktions- og Afsætningsvilkaar, som har fundet Sted i denne Periode, netop fordi disse Forskydninger har haft en noget forskellig Betydning for Landbrug af forskellig Størrelse.

1. Produktionsvilkaarene.

Forud for Verdenskrigen var det danske Landbrug inde i en rolig og sund Fremgangsperiode baade hvad Produktionens Omfang og Kvalitet angaar. Vi havde for Femaaret 1909—13 det største Høstudbytte, vi hidtil har haft i noget Femaar (5,40 Mill. Afgrøde-Enheder), og samtidig naaede den dyriske Produktion ligeledes et betydeligt større Omfang end i nogen tidligere Femaarsperiode.

Verdenskrigen og de deraf følgende Omvæltninger bragte imidlertid en brat Forstyrrelse i denne Udvikling, og dette i Forbindelse med nogle meget daarlige Høstaar bragte Landbrugets Produktion ned paa et Niveau, som omtrentlig svarer til Forholdene i Begyndelsen af 90erne eller for nogle Produktionsgrenes Vedkommende endog betydeligt lavere.

Hvis vi tager Gennemsnittet for de sidste to Krigsaar 1917 og 1918, saa udgjorde det samlede Høstudbytte for disse to Aar kun 4,20 Mill. Afgrøde-Enheder eller 78 pCt. af Gennemsnittet for Femaaret 1909—13. For Kornafgrøderne alene skal vi helt tilbage til Midten af 70erne for at finde et saa lavt Udbytte som i 1917, og det endskønt det samlede Kornareal i 1917—18 var større end i 1876. Selvfølgelig kan man ikke med Rette give Verdenskrigen det hele Ansvar for den lille Høst i disse Aar; den skyldtes først og fremmest uheldige Vejrforhold, men der er dog næppe Tvivl om, at den indskrænkede Gødningsproduktion, som var en Følge af Besætningernes Reduktioin og den daarligere Ernæring, i Forbindelse med Manglen paa Kunstgødning har været en medvirkende Aarsag til det lille Udbytte, navnlig i 1918. Udstrakt Frødyrkning, betydelig Indskrækning af Brakarealet og forskellige andre Krigsforanstaltninger har rimeligvis ogsaa gjort sig gældende, thi selv under nogenlunde normale Vejrforhold hengik der dog, trods en stærk Udvidelse af Rodfrugtarealet og en mægtig Stigning i Anvendelsen af Kvælstofgødning, ikke mindre end 4 Aar, før vi igen i 1922 kom op paa normal Høst.

Det lille Høstudbytte, som særpræger de 5 Krigsaar og specielt 1917 og 1918, fik i Forbindelse med den standsede Tilførsel af Kraftfoder udefra en skæbnesvanger Indflydelse paa den dyriske Produktion, hvis Indskrækning saaledes i langt højere Grad end Planteproduktionen var en direkte Følge af Krigen.

Tilbagegangen her fremgaar dels af Kreaturtællingerne, dels af vor Udførselsstatistik.

Tab. 1. Kreaturholdet 1914—1923 (1000 Stk.).
(De sønderjydske Landsdele ikke medregnet.)

	Heste	Kvæg	Malke- køer	Svin	Faar	Høns
1914.....	567	2,463	1,310	2,497	515	15,154
1917.....	572	2,458	1,147	1,651	480	12,288
1918.....	545	2,124	1,024	621	470	9,884
1919.....	558	2,188	1,042	716	509	12,134
1920.....	563	2,286	1,113	1,008	504	13,987
1921.....	557	2,355	1,184	1,327	484	17,185
1922.....	536	2,302	1,219	1,734	415	18,389
1923.....	524	2,324	1,254	2,565	355	19,100
1923 med Sønder- jylland.....	562	2,537	1,349	2,853	374	20,000

I Aarene fra 1914 til 1918 blev vor Købestand reduceret med ca. 22 pCt., Svinebestanden med 75 pCt. og Hønsbestandens ca. 35 pCt. Alle disse Indskrænkninger gik fortrinsvis ud over det mindre Landbrug, hvor den dyriske Produktion spiller den største Rolle; og i Virkeligheden angiver disse Tal langt fra den fulde Tilbagegang i Produktionen, thi denne blev, som allerede nævnt, yderligere hæmmet ved Dyrenes mangelfulde Ernæring.

Hvis vi f. Eks. ser paa Mælkeproduktionen, saa udgør Tilbagegangen fra 1914 til 1919, da vi var nede paa Minimum, over 1700 Mill. kg eller ca. 48 pCt., medens Tilbagegangen i Køernes Antal kun var 22 pCt. Vi skal helt tilbage til 1890 for at finde et tilsvarende Tal for Mælkeproduktionen, og det samme gælder selvfølgelig Smørproduktionen, medens Reduktionen i Flæskproduktionen er endnu stærkere. Denne kan for 1914 anslaaes til mindst 200 Mill. kg, medens den i 1919 sikkert har været under 50 Mill. kg, idet vi for dette Aar til Dækning af eget Forbrug havde en Overskudsindførsel af 4,2 Mill. kg, og Hjemmeforbruget paa Grund af Rationeringen var betydeligt mindre end normalt. Den tilsvarende Overskudsudførsel i 1914 var 147 Mill. kg og i Gennemsnit for Aarene 1911—13 123 Mill. kg.

Paa lignende Maade viser en Undersøgelse af vor Kød-

produktion og vor Ægproduktion en mægtig Tilbagegang fra 1914 til 1919, men medens Ægproduktionen allerede i 1920 var bragt fuldt paa Fode igen, og i 1923 har været over 1½ Gang saa stor som før Krigen, saa tog det selvfølgelig længere Tid for de andre dyriske Produkter. Først i 1923 har Produktionen af Smør og Flæsk passeret Tallene fra før Krigen, medens dette derimod næppe endnu er Tilfældet for Kød, hvilket ogsaa falder sammen med, at Kvægbestandens og navnlig Opdrættets Størrelse endnu er mindre end i 1914, medens Svinebestanden er 68 000 Stk. større, altsammen bortset fra de sønderjydske Landsdele. I Overensstemmelse hermed er Eksporten af Flæsk ca. 25 Mill. kg større, end den var i 1914, og hertil kommer en Eksport paa ca. 150 000 lev. Svin, som ikke fandtes tilsvarende før Krigen, saa selv om vi ser bort fra de sønderjydske Landsdele, er der antagelig en Stigning i den beregnede Flæskeproduktion paa ca. 20 Mill. kg. For Smørret viser 1923 ogsaa en større Eksport end 1914 (ca. 10 Mill. kg), og hertil kommer yderligere en stærk Fremgang i Eksporten af Ost, kondenseret Mælk og Mælkepulver.

For levende Kreaturer og Kød er Eksporten derimod endnu

Tab. 2. Udførsel af dyriske Produkter 1911-13—1923.

	1911-13	1919	1920	1921	1922	1923
Heste og Føl, 1000 Stk.	27,3	1,4	24,1	19,6	19,6	11,0
Lev. Kreaturer " "	145,7	32,3	61,2	133,8	82,2	125,4
Svin " "	—	0,4	53,6	8,9	10,0	157,4
Smør, Mill. kg.	88,6	36,6	74,8	92,1	95,5	111,6
Mælk og Fløde, Mill. kg	32,6	4,2	8,9	2,0	0,4	0,2
Kondens. Mælk og Mælkepulver " "	2,5	1,7	6,3	17,3	23,4	31,4
Ost " "	0,3	2,6	9,7	12,5	8,9	5,5
Flæsk " "	122,8	0,9	42,4	85,3	111,4	173,6
Kød af Hornkvæg " "	18,0	8,3	17,6	7,5	20,5	12,8
Slagteriprodukter " "	20,5	3,3	7,7	10,4	13,5	22,6
Æg (Mill. Snese)	21,6	17,0	27,3	32,4	36,5	40,0

i 1923 betydelig mindre, end den var før Krigen, men til Gengæld er Hjemmeforbruget steget stærkt, saaledes at den samlede Kødproduktion, bortset fra Sønderjylland, antagelig er omtrent den samme som i 1911—13, men ikke fuldt saa stor som i 1914.

Som Helhed kan vi dog sige, at Landbrugets Produktion

i 1923 er paa Højde med, hvad den var før Krigen; dette gælder baade om Planteproduktionen og om de væsentligste Sider af den dyriske Produktion, idet de eneste to Omraader indenfor denne, hvor Produktionens Omfang var mindre i 1923 end i 1911—13, er Hesteholdet og Faareholdet.

Men samtidig med, at vi konstaterer dette, er der Grund til at gøre opmærksom paa, at denne Retablering af Landbrugets Produktionsevne ikke er naaet gratis. Genopbygningen af vore Besætninger fra 1918 til 1923 har kostet Landbruget mindst 250 Mill. Kr., Merforbruget af Kunstgødning i de samme 5 Aar sammenlignet med Tiden før Krigen repræsenterer en Værdi af ca. 50 Mill. Kr. og Nyanskaffelser af Maskiner og Redskaber, som blev forsømt i selve Krigsaarene, udgør antagelig ca. 75 Mill. Kr.

Og hertil kommer den mægtige Stigning i de løbende Udgifter ved Produktionen, som er en Følge af Prisniveauets Forskydninger. For de vigtigste Produktionsmidler og for Arbejdslønnen kan denne Stigning i Driftsaaret 1922—23 angives til godt 100 pCt.; men den var i 1920—21 for Arbejdslønnen over 200 pCt., for Redskaber og Maskiner ligeledes ca. 200 pCt., for Foderstoffer i 1919—20 ca. 250 pCt., for Kunstgødning 200—300 pCt., for Olie og Benzin 300—500 pCt., ja for Brændsel endogsaa op til 1000 pCt. Først i 1922—23 kommer Produktionsomkostningerne atter ned paa et saadant Niveau, at der har været et nogenlunde rimeligt Forhold til Stede mellem disse og Afsætningspriserne.

2. Afsætningsforhold og Produktpriser.

Medens Landbruget før Verdenskrigen havde forholdsvis rolige og fæstnede Afsætningsforhold for de vigtigste dyriske Produkter: i Tyskland fortrinsvis for Heste, levende Kreaturer og Kød, i England for Smør, Flæsk og Æg, saa bragte Verdenskrigen og den efterfølgende Tid ogsaa paa dette Omraade alvorlige Forstyrrelser, som vi til Dels har at kæmpe med endnu. Under selve Krigen var det Hensynet til vor Neutralitet, der lagde Hindringer i Vejen for en fuld Udnyttelse af Konjunkturerne, og dertil kom den Kontrol med Indførsel af Landbrugsprodukter, som baade under og efter Krigen blev udøvet af de krigsførende Landes Regeringer i Forbindelse med en Monopolisering af Handelen og Gennemførelse af Pris-aftaler, som tvang Landbruget til at nøjes med lavere Produktpriser, end det vilde kunne have opnaaet i det fri Marked. Vor hjemlige Prisreguleringspolitik virkede selvfølgelig i samme Ret-

ning; men ikke desto mindre betød den voldsomme Efterspørgsel efter Landbrugsprodukter, som Krigen medførte, og Pengenes formindskede Købekraft selvfølgelig en mægtig Prisstigning. Denne forløb imidlertid ret forskellig for de forskellige Landbrugsprodukter, hvilket nærmere fremgaar af Tabel 3.

Tab. 3. Prisbevægelser for nogle af de vigtigere Landbrugsprodukter under og efter Krigen.

	Kr. pr. 100 kg	Forholdstal naar 1909—14 sættes = 100									
	1909 -14	1914 -15	1915 -16	1916 -17	1917 -18	1918 -19	1919 -20	1920 -21	1921 -22	1922 -23	
Planteprodukter:											
2/r Byg	13,07	165	170	188	182	181	246	316	211	170	
Havre	12,18	159	199	196	194	194	267	316	219	191	
Hø	6,76	146	191	162	456	438	428	342	287	302	
Rughalm	4,78	142	186	146	424	447	282	261	182	293	
Kartofler	(4,12)	((80))	(103)	(221)	(274)	(317)	(299)	(457)	(340)	(242)	
Sukkerroer	2,02	110	107	142	163	245	259	297	158	300	
Runkelroefrø(Sludstrup Barres)	92	59	130	245	370	163	87	163	207	304	
Kaalroefrø (Bangholm)	65	95	208	246	808	431	138	154	172	338	
Hundegræsfrø	99	88	127	111	158	202	177	237	152	91	
Husdyrprodukter:											
Smør	208	110	138	153	188	251	271	294	207	200	
Flæsk	97	110	158	185	171	234	299	365	277	233	
Æg	120	118	151	195	208	297	419	422	269	202	
Oksekød. 2. Kl. unge Køer	91	108	189	246	221	370	327	278	—	—	
Fedekalvekød (2. Kl.)	99	104	178	236	183	400	359	323	203	168	
	Kr. pr. Stk.										
Kælvekøer	224	133	240	298	228	319	302	278	164	139	
Heste	730	163	206	231	230	452	356	287	167	120	

Det fremgaar af denne Tabel, at Prisstigningen i de første Aar var særlig stærk for Korn, Straafoder og visse Frøafgrøder samt for Heste og levende Kreaturer, medens Sukkerroer og Kartofler samt de vigtigste dyriske Produkter steg mere jævnt og først i 1917—18 naede op paa Højde med Kornpriserne eller derover, medens navnlig Roefrøpriserne netop i dette Aar var ekseptionelt høje. At denne Prisbevægelse i de første Krigsaar i særlig Grad kom det store og mellemstore

Landbrug til gode, er indlysende. Dyrkning af direkte Salgsafgrøder som Korn og Frø, samt Salg af Hø og Halm spiller en større Rolle her end i Smaabrugene, og det samme gælder indenfor Husdyrbruget om Opdræt af Heste og Kvæg samt om Fedning, medens Mælke- og Flæskeproduktion er dominerende indenfor de smaa Brug; og da endelig Prisen for Mejeriprodukter og Flæsk kom op i Højde med Prisen paa de andre Landbrugsprodukter, var Produktionen saa stærkt nedstemt, at det fik en forholdsvis ringe praktisk Betydning.

I de 5 Aar, der er forløbet siden Verdenskrigens Slutning, har Prisbevægelsen ogsaa været forskellig for de forskellige Landbrugsprodukter, men Afgivelserne gaar tildels i anden Retning end under Krigen. Medens der saaledes paa Grund af de vanskelige Afsætningsforhold for Heste, levende Kreaturer og Kød samt for de vigtigste Græsførsorter har været Nedgang i Priserne lige fra Verdenskrigens Slutning til og med Regnskabsaaret 1922—23, saa vedblev Priserne derimod at stige saavel for Korn, Sukkerroer og Kartofler som for Smør, Flæsk og Æg indtil Begyndelsen af 1921.

Den dalende Kronekurs i Foraaret og Forsommeren 1921 bragte imidlertid atter Priserne til at stige for disse Varer, og først i Efteraaret 1921 kom det store Prisfald for alle Landbrugsprodukter, som dels skyldtes en almindelig Nedgang i Verdensprisniveauet og dels en Stigning i den danske Krones Guldværdi, som fra 1. August 1921 til 1. Juni 1922 udgjorde ca. 25 pCt. i Forhold til Dollar og ca. 12 pCt. i Forhold til Sterling.

I Gennemsnit for Regnskabsaaret 1921—22 laa Priserne for de vigtigste Landbrugsprodukter ca. 35 pCt. lavere end for det foregaaende Aar, men Prisnedgangen var ret forskellig for de forskellige Produkter, ja for enkelte Førsorter (Roefrø) var der endog en Prisstigning. Størst var Nedgangen for Heste, levende Kreaturer og Kød (40—50 pCt.) samt for Sukkerroer (47 pCt.), mindst for Pattegrise (14—15 pCt.) og for Flæsk (24 pCt.), medens Mejeriprodukterne gennemsnitlig faldt med ca. 30 pCt., Kornvarer med ca. 33 pCt. og Æggene med 36 pCt.

For Regnskabsaaret 1922—23 er der en fortsat Nedgang for de allerfleste Landbrugsprodukter naar undtages Sukkerroer og Rodfrugtfrø, hvor der var en betydelig Stigning; ja for Sukkerroernes Vedkommende udgjorde denne Stigning endog tæt ved 100 pCt., saaledes at det mægtige Prisfald i 1921 derved fuldstændig ophævedes og mere til.

Med Kronekursens Fald fra Begyndelsen af 1923 stiger imidlertid Priserne ogsaa for de fleste andre Produkter, og

sammenligner man Kalenderaaret 1923 med 1922 er der for Smør en Stigning paa ca. 16 pCt., for Sødmælk ca. 18 pCt. og for Skummetmælk endog 30 pCt. Størst er dog Stigningen for Kød og levende Kreaturer, idet denne andrager 30—40 pCt., men til Gengæld er der en Nedgang i Flæskepriserne paa ca. 10 pCt. Kornpriserne holdt sig derimod omtrent uforandret indtil de sidste Maaneder, medens der var en ret betydelig Stigning i Majsprisen og Priserne paa enkelte Oliekagesorter og Foderblandinger. Ved et skønsomt Valg af Foderstoffer har Mælkeproduktionen dog i Vinteren 1923—24 været særdeles lønnende, medens det har været betydelig vanskeligere at faa Balance i Flæskeproduktionen, navnlig hvor denne hovedsagelig skal baseres paa indkøbt Foder.

3. Landbrugets almindelige Driftsresultat.

Efter disse indledende Bemærkninger om Landbrugets Produktions- og Afsætningsforhold i de sidste 10 Aar, skal jeg gaa over til nærmere at paavise, hvilken Indflydelse de omtalte Forskydninger har haft paa Landbrugets samlede Driftsresultat.

Desværre foreligger der ikke fra de første Krigsaar eller de nærmest forudgaaende Aar ensartet bearbejdede Regnskabsresultater for hele Landet, idet Udvalget for Det landøkonomiske Driftsbureau først begyndte sin Virksomhed i Foraaret 1916. Men enkelte lokale Landboforeninger fra forskellige Egne af Landet har dog allerede i adskillige Aar før den Tid gennemført en organiseret Bogføring, hovedsagelig for større Bøndergaarde, og Resultatet af disse Regnskaber viser, at man i Aarene umiddelbart forud for Verdenskrigen kunde regne med en nogenlunde normal Forrentning af den Værdi, hvortil gode Bønderbrug i de Aar kunde købes.

Undersøgelser fra Fyen (Odense Omegns Landboforening), fra det sydlige Jylland (Kolding Herreds Landbrugsforening) og fra Sjælland (Københavns Amts Landboforening) viser en Forrentningsprocent af 4—5, men i Løbet af de første 2 Krigsaar steg denne til over det dobbelte, trods en samtidig Stigning i Ejendommenes Handelsværdi. Jeg skal indskrænke mig til at vise dette for 12 Bøndergaarde paa Fyen, som har ført Regnskab uafbrudt siden 1911—12, og hvis Regnskabsresultater har været Genstand for en ensartet Bearbejdning ved Det landøkonomiske Driftsbureau, hvorfra Beretning herom vil foreligge i den nærmeste Fremtid.

Men forinden jeg gaar over til at omtale disse Resultater,

skal jeg kortelig angive, hvad vi forstaaer ved Bruttoudbytte, Driftsomkostninger og Nettoudbytte.

Bruttoudbyttet er Værdien af Aarets samlede Brutto-produktion, uanset om denne sælges direkte, afgives til Husholdning, Privat eller indgaar som Beholdningsforøgelse i Status ved Aarets Slutning. For Produkter, som afgives til Husholdning og Privatforbrug, eller som udgør en Del af Arbejdslønnen, regnes der med de samme Priser som for de solgte Produkter. Konjunkturstigning paa Heste- og Kvægbesætning i Aarets Løb regnes ikke som Bruttoudbytte.

Ved Driftsomkostninger forstaaes alle de med Bruttoudbyttets Frembringelse forbundne Omkostninger med Undtagelse af Renteudgifter. Der medregnes saaledes ikke alene kontante Udgifter vedrørende Driften, men ogsaa Arbejdspersonalets Kost og Forplejning samt normale Afskrivninger, og et beregnet Vederlag for Familiens eget Arbejde og eventuelle Arbejdsydelser fra Husholdningspersonalet eller andet til Landbruget knyttet Erhverv. Derimod medregnes Konjunkturedgang paa Heste- og Kvægbesætningen ikke som Driftsudgift.

Nettoudbyttet er Forskellen mellem Bruttoudbytte og Driftsomkostninger, og beregnet i Forhold til Landbrugets Kapitalværdi angiver det Rentabiliteten.

Tab. 4. Driftsresultater fra 12 fynske Bønderbrug fra 1911-12—1921-22.
Kr. pr. ha.

Aar	Bruttoudbytte	Driftsomkostninger	Nettoudbytte	Ejendommens Handelsværdi	Forrentningsprocent
1911—12	475	415	60	2068	2,9
1912—13	538	420	118	2108	5,6
1913—14	555	452	103	2297	4,5
1914—15	740	582	158	2266	7,0
1915—16	997	721	276	2524	10,9
1916—17	1026	759	267	2892	9,2
1917—18	976	611	365	3332	11,0
1918—19	1037	648	389	3882	10,0
1919—20	1272	956	316	4131	7,6
1920—21	1310	1032	278	3982	7,0
1921—22	957	931	26	3884	0,7

Som det fremgaar af denne Tabel, var der allerede i det første Krigsjaar 1914—15 en stærk Stigning saavel i Brutto-

udbyttet som i Nettoudbyttet, men Stigningen er dog endnu stærkere i det følgende Aar 1915—16, og den fortsættes for Bruttoudbyttets Vedkommende indtil 1916—17, da den stærke Indskrænkning i Produktionen medfører en foreløbig Standsning i 1917—18, som imidlertid atter efterfølges af en stærk Stigning i de følgende 3 Aar, saaledes at Bruttoudbyttet kulminerer i 1920—21 med 1310 Kr. pr. ha.

Samtidig stiger Driftsomkostningerne imidlertid i et endnu stærkere Tempo og naar i 1920—21 1032 Kr. pr. ha, saaledes at Nettoudbyttet i dette Aar, da vi havde de højeste Produktpriser og det største Bruttoudbytte, ligger ca. 100 Kr. lavere pr. ha end i 1918—19, der er det af alle Aarene, som staar med det højeste Nettoudbytte, nemlig 389 Kr. pr. ha. I Modsætning hertil har Driftsaaret 1921—22 paa Grund af det voldsomme Prisfald et meget lavt Nettoudbytte, 26 Kr. pr. ha, hvilket Beløb kun udgør 0,7 pCt. af Ejendommenes Handelsværdi, medens Forrentningsprocenten i 1917—18 var oppe paa 11,0.

Tab. 5. Driftsresultater fra 2270 Landbrugsregnskaber
1916-17—1922-23. Kr. pr. ha.

Aar	Antal Landbrug	Gennemsnitsstørrelse ha	Bruttoudbytte	Driftsomkostninger	Nettoudbytte	Ejendommens Handelsværdi	Forrentningsprocent
1916—17	75	36,4	824	604	220	3016	7,3
1917—18	235	39,8	699	482	217	3197	6,8
1918—19	305	42,4	857	551	306	3686	8,3
1919—20	371	44,6	1024	743	281	3819	7,4
1920—21	466	43,4	1185	949	236	4038	5,8
1921—22	500	46,0	831	798	33	3607	0,9
1922—23*)	318	56,0	867	719	148	3022	4,9
Middel		44,1	898	692	206	3484	5,9

Nogenlunde analogt med disse Tal forholder Tallene sig for alle de Regnskaber, som Det landøkonomiske Driftsbureau har bearbejdet 1916—17 til 1921—22, kun med den Forskel, at Resultatet som Helhed er noget ringere, hvilket er en simpel Følge af, at vi med de mange Regnskaber nærmer os noget

*) Tallene for 1922—23 er kun foreløbige, idet der ialt foreligger Regnskaber fra ca. 540 Landbrug; men heraf er hidtil kun bearbejdet 318.

mere til Forholdene, som de foreligger i almindelige jævnt godt drevne Landbrug, medens de 12 fynske Gaardmandsbrug rager højt over dette Gennemsnit. Men ogsaa for Driftsbureauets Resultater gælder det, at Rentabiliteten fremdeles ligger betydeligt over Landets Gennemsnit, hvilket dels skyldes en større Produktion end normalt, men formentlig ogsaa en bedre Organisation og Ledelse.

Som det fremgaar af Tabel 5, er Rentabiliteten stigende indtil 1918—19, men tiltrods for at Bruttoudbyttet fremdeles stiger i de to følgende Aar, dels paa Grund af den stigende Produktion og dels paa Grund af Prisforholdene, saa falder Nettoudbytte og Forrentningsprocent, fordi Driftsomkostningerne stiger i et endnu stærkere Tempo; og da endelig det store Prisfald indtræder i 1921—22, er Virkningen procentvis dobbelt saa stor for Bruttoudbyttet som for Driftsomkostningerne, saaledes at Nettoudbyttet gaar ned til et Minimum af 33 Kr. pr. ha, svarende til en Forrentningsprocent af 0,9. I 1922—23 bedrer Resultatet sig atter noget, idet Nettoudbyttet efter den foreløbige Beregning kommer op paa 148 Kr. pr. ha, svarende til en Forrentningsprocent af 4,9 — altsaa paa det allernærmeste samme Resultat, som vi havde for Aarene forud for Krigen. Jeg maa dog i denne Forbindelse bestemt advare imod herfra at drage den Slutning, at Landbrugets Økonomi i 1922—23 hviler paa et lige saa solidt Grundlag som i 1912—13. Thi dette er desværre langt fra Tilfældet; saalænge den danske Krone ikke har opnaaet en stabil Værdi, er det overhovedet umuligt at udtale sig med Sikkerhed om Landbrugets Fremtidsudsigter.

4. Driftsresultater for Landbrug af forskellig Størrelse.

Vi gaar nu over til en nærmere Betragtning af Resultatet for de enkelte Størrelsesgrupper af Landbrug, og jeg maa her straks forudskikke den Bemærkning, at vort Materiale indtil 1917—18 er for lille til, at en Sondring i forskellige Størrelsesgrupper med Fordel kan finde Sted. Men i Overensstemmelse med, hvad der tidligere er anført om Produktions- og Afsætningsforhold, tør det anses for sandsynligt, at de smaa Brug har været forholdsvis ugunstigst stillet i de første Krigs-aar, og dette Indtryk falder da ogsaa sammen med Resultatet af de spredte Regnskaber, som foreligger fra disse Aar, samt med tilsvarende Resultater fra andre Lande, som kan jævnføres med Danmark (Sydsverige og Schweiz).

For de sidste 6 Aar, hvor der foreligger et større Materiale fra Det landøkonomiske Driftsbureau, har jeg delt Regnskaberne i 3 Hovedgrupper:

1. Husmandsbrug med under 10 ha.
2. Bønderbrug med 10—50 ha.
3. Større Gaarde med over 50 ha.

Ved vore sædvanlige Undersøgelser plejer vi at foretage en stærkere Deling af Materialet, idet Gruppe 2 yderligere er delt i 3 Undergrupper og Gruppe 3 i 2 Undergrupper, men da Forskellighederne imellem disse Undergrupper er meget lille, naar man tager Gennemsnit for alle Aar, har jeg for at lette Oversigten slaaet dem sammen her.

Endvidere maa jeg bemærke, at der i denne Tabel ikke ved Landbrugskapital forstaas det samme som Ejendommens Handelsværdi, idet denne for de første Aar ikke kan angives med tilstrækkelig Sikkerhed indenfor enkelte Grupper. I Stedet for er for den faste Ejendom anvendt Ejendomsskyldværdien i 1920 og for de andre Ejendele en skønsmæssig ansat Værdi i Overensstemmelse med den Vurdering, som foretages ved Begyndelsen af hvert Regnskabsaar.

Ved Sammenligning af de tre Grupper skal jeg blot bemærke, at disse hvad Antallet af Regnskaber angaar er meget forskelligt repræsenteret, idet der fra Husmandsbrug ialt kun er medtaget 202 Regnskaber, fra store Gaarde 466 men fra Bønderbrug ialt 1527 Regnskaber. Hertil kommer yderligere, at de daarlige Jorder i Vest- og Midtjylland er forholdsvis stærkere repræsenteret indenfor Husmandsbrugene end i de 2 andre Grupper, navnlig i de første 3 Aar, hvilket selvfølgelig svækker Materialets Værdi.

Som det fremgaar af Tabel 6, er Landbrugskapitalen pr. ha regelmæssigt stigende med aftagende Ejendomsstørrelse, og det samme gælder Bruttoudbytte og Driftsomkostninger. Det store Bruttoudbytte i Husmandsbrugene skyldes imidlertid hverken et særlig stort Høstudbytte pr. ha eller en særlig høj Mælkeydelse pr. Ko, men udelukkende et forholdsvis stort Husdyrhold og en relativ stor Omsætning af indkøbt Kraftfoder.

En summarisk Opgørelse af det samlede Høstudbytte — herunder indbefattet Græs og Grønfoder — viser, at Bønderbrugene staar med noget højere Tal pr. ha end de store Brug og Husmandsbrugene, men navnlig for de sidste gælder det, at Antallet endnu er alt for lille og uensartet fordelt paa de enkelte Landsdele, til at en saadan Opgørelse tør tillægges

Tab. 6. Driftsresultater for Landbrug af forskellig Størrelse.

	Kr. pr. ha						Middel 1917/18- 22/23
	1917- 18	1918- 19	1919- 20	1920- 21	1921- 22	1922- 23	
Husmandsbrug (under 10 ha)							
Landbrugskapital	2807	3256	3533	3794	3488	3261	3357
Bruttoudbytte	744	1133	1383	1993	1247	1276	1296
Driftsomkostninger . . .	593	825	1095	1714	1246	1107	1097
Nettoudbytte	151	308	288	279	1	169	199
do. i pCt. af Land- brugskapitalen	5,4	9,5	8,2	7,4	0,0	5,2	5,9
Bøndergaarde (10—50 ha)							
Landbrugskapital	2895	2907	2844	2859	2829	2477	2802
Bruttoudbytte	713	857	1013	1145	836	829	899
Driftsomkostninger . . .	486	546	730	903	799	678	690
Nettoudbytte	227	311	283	242	37	151	209
do. i pCt. af Land- brugskapitalen	7,8	10,7	10,0	8,5	1,3	6,1	7,5
Store Gaarde (over 50 ha)							
Landbrugskapital	2584	2638	2593	2541	2488	2363	2535
Bruttoudbytte	624	742	899	926	661	652	751
Driftsomkostninger . . .	428	460	629	732	631	539	570
Nettoudbytte	196	282	270	194	30	113	181
do. i pCt. af Land- brugskapitalen	7,6	10,7	10,4	7,6	1,2	4,9	7,1
Alle Ejendomme							
Landbrugskapital	2824	2876	2849	2887	2808	2628	2812
Bruttoudbytte	699	857	1024	1185	831	867	911
Driftsomkostninger . . .	482	551	743	949	798	719	707
Nettoudbytte	217	306	281	236	33	148	204
do. i pCt. af Land- brugskapitalen	7,7	10,6	9,9	8,2	1,2	5,6	7,3

større Værdi, og dernæst har det naturligvis bidraget til at trykke Udbyttet for Husmandsbrugene, at disse som nævnt er forholdsvis stærkest repræsenteret paa de daarlige Jorder i Vest- og Midtjylland.

For Mælkeudbyttet pr. Ko skulde dette vel ikke spille

nogen væsentlig Rolle, men her møder vi en anden Ulighed, den nemlig, at Husmandsbrugene i Krigsaarene rimeligvis har haft vanskeligere ved at skaffe sig Kraftfoder end de større Brug, og at Husmandskøerne formentlig gennemgaaende er noget mindre end Køerne i de store og mellemstore Brug, hvilket antagelig er en medvirkende Aarsag til, at de første gennemgaaende har givet mindre Mælk end Køerne paa Bøndergaardene og de store Gaarde, henholdsvis 300 og 200 kg pr. Ko aarlig. I de to sidste Aar, hvorfra der foreligger Oplysninger, er Forskellen dog mindre, og i 1921—22 har Husmandskøerne endog givet ca. 150 kg Mælk mere end Køerne paa de store Gaarde, men fremdeles ca. 150 kg Mælk mindre end Køerne paa de mellemstore Gaarde.

Med Hensyn til Bruttoudbyttets Størrelse og procentvise Fordeling viser det sig forøvrigt, at Forskellen er bleven større fra Aar til Aar mellem de to Ydergrupper. I 1917—18 var Husmandsbrugenes Bruttoudbytte knapt 20 pCt. større end de store Gaardes, men i de 3 sidste Aar er Forholdet omtrent som 100 til 50, og hvad Bruttoudbyttets Sammensætning angaar, gælder det, at den dyriske Produktion efter Krigens Afslutning er steget forholdsvis langt stærkere i de smaa Brug end for de store Gaarde, saaledes at den de sidste 2 Aar udgør ca. 85 pCt. af Bruttoudbyttet i Husmandsbrugene, men kun ca. 50 pCt. paa de større Gaarde. I 1918—19, da den dyriske Produktion var længst nede, var de tilsvarende Tal henholdsvis 68 og 42 pCt.

For Driftsomkostningernes Vedkommende er Forskellen mellem de to Ydergrupper endnu større end for Bruttoudbyttet, idet de smaa Brug gennemsnitlig har omtrent dobbelt saa store Udgifter pr. ha som de store Gaarde, og hvis man gaar til Ydergrænserne — de helt smaa og de meget store Brug — er Forskellen selvfølgelig endnu større — ganske som for Bruttoudbyttets Vedkommende.

Hvad der imidlertid tillige er af Interesse i denne Forbindelse er Fordelingen af Driftsudgifterne. Ved en Undersøgelse heraf støder vi imidlertid paa den Vanskelighed, at de enkelte Aar viser et meget forskelligt Forhold, grundet paa Krigens Indflydelse. I de egentlige Krigsaar spiller Arbejdsomkostningerne en forholdsvis større Rolle i de smaa Brug end i Storbrugene, medens der procentvis ikke var nogen væsentlig Forskel for Foderindkøbsudgifterne, og de samlede Varekøb var endog mindre i Smaabrugene end i de store Brug. Efter Krigen er Forholdet omvendt, idet Arbejdsomkost-

ningerne pr. ha procentvis er omtrent lige store for alle tre Grupper, medens derimod Udgiften til Foderstoffer er forholdsvis større i de smaa Brug, og de absolute Tal for Foderstofindkøb endog 3—4 Gange saa høje pr. ha som for de store Gaarde. For Kunstgødning er Forholdet omvendt, idet de store Gaarde bruger omtrent dobbelt saa megen Kunstgødning pr. ha som Smaabrugene, hvilket til Dels er en Følge af, at de producerer forholdsvis mindre Staldgødning.

Med Hensyn til Nettoudbyttet kan det ikke som for Bruttoudbytte og Driftsomkostninger siges at staa i noget bestemt Forhold til Ejendomstørrelsen, tværtimod Forholdet har været ret varierende i de enkelte Aar, men gennemgaaende har Bønderbrugene haft det største Nettoudbytte og de store Gaarde det mindste.

Med Hensyn til de enkelte Aar var 1917—18 paa Grund af den fuldstændige Afspærring et meget uheldigt Aar for de smaa Brug med den store dyriske Produktion, og de staa derfor med langt det mindste Nettoudbytte. I 1918—19 bedres Forholdet noget, men Nettoudbyttet er dog fremdeles lavere end i Bønderbrugene, og først i de følgende to Aar, da den dyriske Produktion atter er i Fremgang, stiger Husmandsbrugenes Nettoudbytte særlig stærkt og ligger navnlig i 1920—21 betydeligt højere end for de andre to Grupper, til dels paa Grund af de særdeles gunstige Konjunkturer for Produktion af Flæsk og Æg. Saa kommer Kriseaaret 1921—22, hvor det store Prisfald tilsyneladende rammer Husmandsbrugene særlig haardt; her maa det imidlertid erindres, hvad tidligere er nævnt, at Smaabrugene er forholdsvis stærkest repræsenteret i Vest- og Midtjylland, som netop dette Aar havde en usædvanlig daarlig Høst. Hvis man tager Husmandsbrugene fra Øerne og fra Østjylland alene, saa er Nettoudbyttet for disse lige saa stort som i Bønderbrugene og større end i de store Brug.

Og ser vi endelig paa det sidst anførte Regnskabsaar, hvor Husmandsbrugene fordeler sig noget mere ensartet paa Øerne og Jylland med henholdsvis 20 og 22 Brug, staa de atter med det største Nettoudbytte; navnlig er Forskellen iøjnefaldende ved Sammenligning med de store Brug, som har haft et relativt daarligt Aar i 1922—23. Dette gælder især for Landbrug med over 100 ha, hvor Nettoudbyttet efter den foreløbige Beregning kun er 93 Kr. pr. ha og Forrentningsprocenten 3,9.

En Sammenligning af Forrentningsprocenterne for de tre

Størrelsesklasser fra Aar til Aar viser, at Rentabiliteten gennemgaaende er bedst i Bønderbrugene og daarligst i Husmandsbrugene; men Forskellen er dog for de fleste Aar ikke særlig iøjnefaldende, og for 1922—23 er Landbrugskapitalen endog forrentet bedre i Husmandsbrugene end i de større Brug, tiltrods for, at den er omtrent 40 pCt. højere pr. ha.

Det, der i særlig Grad trykker Rentabiliteten indenfor Husmandsbrugene, er det store Arbejdsforbrug og den forholdsvis høje Bygnings- og Inventarkapital, som navnlig kendetegner de mindste Brug indenfor Gruppen. Selvfølgelig er Værdien af de andre Kapitaldele ogsaa forholdsvis stor, men det er dog i denne Forbindelse de ikke producerende Kapitaldele, der særlig faar Betydning, idet disse i Gennemsnit udgør ca. 42 pCt. af den samlede Kapital i Husmandsbrugene, men kun ca. 31 pCt. i de store Brug, og saavel Bygnings- som Inventarkapitalen kræver store Udgifter til Vedligeholdelse og Amortisation.

Hertil kommer saa de store Arbejdsudgifter; navnlig Udgiften til dyrisk Trækraft er uforholdsmæssig stor i de smaa Brug; men det samme kommer i Virkeligheden til at gælde om Vederlaget for menneskeligt Arbejde, idet Familiens egen Arbejdsydelse ved Beregningen af Nettoudbyttet debiteres Landbruget med samme Beløb, som hvis Arbejdet var udført af lejet Arbejdskraft, og Arbejdsforbruget pr. ha er altid uforholdsmæssigt stort i de helt smaa Brug.

Det viser sig derfor, at hvis man foretager en Deling af Husmandsbrugene i to lige store Grupper efter Størrelse, saa er Rentabiliteten væsentlig bedre i de store Husmandsbrug end i de smaa, hvilket fremgaar af Tab. 7. I denne Tabel er Øerne og Østjylland holdt adskilt fra Midt- og Vestjylland, thi, hvis man ikke gør det, vil Forskellen mellem de store og de smaa Husmandsbrug i nogen Grad tilsløres, idet man iblandt de store Brug vil faa forholdsvis flere Ejendomme fra Vest- og Midtjylland end blandt de smaa. Men holdes de adskilt, viser det sig indenfor begge Landomraader, at Rentabiliteten er væsentlig bedre i de store end i de smaa Husmandsbrug, og Forskellen er som rimeligt mest iøjnefaldende i Vest- og Midtjylland.

Dette skyldes især de to forannævnte Forhold, idet Bygningskapitalen pr. ha her er 468 Kr. større i de smaa Brug end i de store, og Forskellen paa Arbejdsudgifterne udgør 224 Kr. pr. ha, medens den tilsvarende Forskel for Øerne og Østjylland er henholdsvis 329 og 213 Kr. Beregnes Forskellen i pCt. af Summen for de to Grupper, bliver det endnu mere

iøjnefaldende, at navnlig den store Bygningskapital tynger haardst paa Rentabiliteten i de smaa vestjydske Husmandsbrug. Ogsaa for de samlede Driftsomkostninger er Forskellen meget stor og betydelig større end for Bruttoudbyttet, nemlig i Gennemsnit henholdsvis 396 og 328 Kr. pr. ha. Forskellen er her fremdeles mindst paa Øerne og i Østjylland, hvorfor Nettoudbytte og Forrentningsprocent heller ikke stiller sig saa forskelligt mellem de to Grupper som i Vest- og Midtjylland.

Tab. 7. Driftsresultatet for store og smaa Husmandsbrug
1917-18—1922-23.

	Øerne og Østjylland		Vest- og Midtjylland		Hele Landet	
	Store Brug	Smaa Brug	Store Brug	Smaa Brug	Store Brug	Smaa Brug
Antal Ejendomme	59	60	42	41	101	101
Gennemsnitsstørrelse, ha	7,4	4,1	7,9	4,7	7,5	4,3
Landbrugskapital, Kr. pr. ha. . .	3591	4092	2413	3347	3101	3789
Deraf Bygningskapital „ „ . . .	1110	1439	750	1218	960	1349
Bruttoudbytte	1458	1761	941	1269	1243	1561
Driftsomkostninger „ „	1154	1516	820	1216	1015	1394
Deraf Arbejdsudgifter „ „ . . .	498	711	396	620	456	674
Nettoudbytte	304	245	121	53	228	167
do. i pCt. af Landbrugskapital	8,5	6,0	5,0	1,6	7,4	4,4
Familiens Arbejdsfortjeneste, Kr. pr. Ejendom	3604	2763	2607	2115	3207	2511

Der ligger saaledes i disse Tal et kraftigt Fingerpeg i Retning af, at man navnlig paa de daarlige Jorder ikke bør gøre Husmandsbrugene for smaa. Men ogsaa paa de bedre Jorder gælder dette, omend i mindre Grad. I Kolonnen længst tilhøjre er de store og smaa Husmandsbrug fra hele Landet samlet under eet, og vi faar da to Grupper med 101 Husmandsbrug i hver og med en Gennemsnitsstørrelse at henholdsvis 7,5 og 4,3 ha. Arealet i den første Gruppe falder paa det nærmeste sammen med Gennemsnitsstørrelsen af de nye Husmandsbrug, som er oprettede i Henhold til Jordlovene af $\frac{4}{10}$ 1919, og det har derfor særlig Interesse at se, hvorledes Rentabiliteten er i denne Gruppe; Tabellen viser, at Forrentningsprocenten i Gennemsnit for de 6 Aar har været 7,4, medens det tilsvarende Tal for samtlige Brug kun er 7,3 pCt.

Det er jo et meget tilfredsstillende Resultat, og det samme Indtryk faar man, naar man beregner den gennemsnitlige Ar-

bejdsfortjeneste pr. Brug og sammenligner denne med, hvad den paagældende Smaabrunder vilde kunne have haft i Fortjeneste, om han havde taget Arbejde hos fremmede til den Betaling, som der i denne Periode er ydet Daglejere paa egen Kost.

Det viser sig da, at Indehaverne af de smaa Husmandsbrug med Gennemsnitsstørrelse 4,3 ha trods en lang og trælsom Arbejdsdag kun har opnaaet en Arbejdsfortjeneste, der gennemsnitlig for alle Aar omtrent falder sammen med normal Arbejds løn, saa har de store Husmandsbrug paa 7,5 ha givet deres Bruger en Arbejdsindtægt, som gennemsnitlig ligger 30 pCt. over normal Arbejds løn — bortset fra Konens og Børnernes Arbejdsfortjeneste.

Men det maa selvfølgelig her erindres, at vi har med Husmandsbrug at gøre i fuld Drift, og at den bogførte Kapital er betydeligt lavere end det Beløb, hvori de nyoprettede Husmandsbrug vil komme til at staa Brugeren, inden han faar dem i fuld Drift.

Gaar vi imidlertid ud fra det gennemsnitlige Nettoudbytte for de store Husmandsbrug, som er 228 Kr. pr. ha eller godt 1700 Kr. pr. Ejendom, og regner vi endvidere som normal Rente 5 pCt., saa vil der, naar Brugeren og hans Familie har faaet deres Arbejde betalt med normal Arbejds løn, dog være Dækning for Renten af 34000 Kr. pr. Ejendom, eller, hvis vi regner med et Areal af kun 7 ha, ca. 32000 Kr. pr. Ejendom. — Dette vil formentlig nogenlunde svare til det Beløb, som de nyoprettede Husmandsbrug vil komme til at staa Brugeren i, naar de er fuldt besatte og i normal Drift.

Hvis man derfor kunde gaa ud fra, at de følgende 6 Aar vilde give lige saa gunstige Konjunkturer, som de her omtalte 6 Aar, saa vilde Udsigterne for de nyoprettede Husmandsbrug være nogenlunde lyse, forudsat at de er kommet i Hænderne paa virkelig dygtige Brugere, og at disse vil være i Stand til at skaffe den Kapital, som er nødvendig for at bringe dem i normal Drift.

Her vil det imidlertid ofte komme til at knibe haardt, og skal Kapitalen oparbejdes fra Aar til Aar, vil det, selv med gunstige Konjunkturer, tage lang Tid og kræve haardt Slid, før disse Brug kan siges at være i fuld Drift. Dertil kommer, at ingen selvfølgelig kan garantere noget med Hensyn til Fremtiden, og Sandsynligheden taler absolut for, at vi, før eller senere maa regne med en væsentlig Nedgang i Priserne for de Produkter, som har særlig Betydning for det mindre Landbrug: Smør, Flæsk og Æg, idet det nuværende høje Pris-

niveau som nævnt for en væsentlig Del betinges af vor Kro-
nes lave Værdi.

Stiger imidlertid Kronekursen, hvad man maa haabe, saa falder samtidig Prisen paa indførte Foderstoffer, og dette vil igen fortrinsvis komme de smaa Landbrug tilgode, fordi deres Drift i langt højere Grad er baseret paa Omsætning af indkøbt Korn og Foderstoffer end det store Brug. Det er derfor vanskeligt at sige, hvem der vil være værst faren under en eventuel Nedgangsperiode; men en Fordel har Husmandsbrugene i hvert Fald frem for de større Brug deri, at Brugetens og hans Families eget Arbejde og Forbrug spiller en forholdsvis langt større Rolle her end paa Bøndergaardene og de store Gaarde. Husmandsbrugene vil derfor bedre være i Stand til at afbalancere Virkningen af de nedadgaaende Konjunkturer ved en forøget Arbejdsydelse og ved et formindsket Forbrug, hvilket tidligere Tidens Historie ogsaa har vist.

Jeg har i det foregaaende udelukkende set paa de forskellige Grupper af Landbrug ud fra et rent økonomisk Synspunkt; men alle ved, at Udstykningsbevægelsen, som efter Verdenskrigens Slutning har taget et stærkt Opsving ikke alene herhjemme men i endnu højere Grad i andre Lande, ogsaa har en politisk og social Betydning. Det ligger imidlertid uden for min Opgave i Aften at komme ind paa denne Side af Sagen, selv om det Materiale, som vi i Øjeblikket raader over, nok kan have nogen Værdi for Bedømmelsen heraf. Som Helhed er det dog endnu alt for lille til en alsidig Belysning af de mange forskellige Problemer, som Udstykningsspørgsmaalet frembyder, og det er som nævnt ogsaa for lille til en fyldestgørende Besvarelse af de Spørgsmaal, som jeg i Aften har dvælet ved.

Det er derfor vor Agt indenfor Det landøkonomiske Driftsbureau at sætte al mulig Kraft ind paa Fremskaffelsen af et væsentlig større Materiale fra Husmandsbrug af forskellig Størrelse, fordi vi mener, at Spørgsmaalet om det lille Landbrugs Driftsøkonomi og samfundsmæssige Betydning i vor Tid har Krav paa langt fyldigere Belysning, end vi i Øjeblikket er i Stand til at give det.
